

บทที่ 5

เงื่อนไขชุมชนต่อยุทธศาสตร์กระบวนการเรียนรู้

การศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้านสุขภาพครั้งนี้ เป็นการศึกษาเฉพาะกรณีในพื้นที่ที่ผู้วิจัยเลือกศึกษาโดยวิธีการเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ซึ่งมีหลักการที่สำคัญคือ ต้องเป็นพื้นที่ที่สอดคล้องกับลักษณะปรากฏการณ์ของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้านสุขภาพและเป็นการศึกษาปรากฏการณ์ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2531-2554)ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้านสุขภาพที่เป็นแนวปฏิบัติต่อเนื่องกันมา

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาบริบทของชุมชน โดยการเข้าไปในพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาอย่างสม่ำเสมอทำให้ทราบถึงวิถีคิดและโลกทัศน์ของคนในปรากฏการณ์ ตลอดจนเงื่อนไขที่ทำให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้านสุขภาพแห่งนี้ เกิดการยอมรับในวงกว้าง ส่งผลให้เกิดความสำเร็จร่วมกันของคนในชุมชน ซึ่งเงื่อนไขในปรากฏการณ์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน มี 2 ลักษณะ ได้แก่ เงื่อนไขด้านชุมชน ซึ่งเป็นเงื่อนไขเชิงบริบททั่วไปที่มีผลต่อกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และเงื่อนไขสอดแทรกเฉพาะ คือ ผู้นำชุมชน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

เงื่อนไขเชิงบริบท

จากข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชน ที่ได้กล่าวถึงในบทที่ 4 นั้น เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นภาพรวมของปรากฏการณ์ต่างๆ ของชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่ผู้วิจัยใช้ในการศึกษา ทำให้เข้าใจพื้นฐานของชุมชนที่สามารถเข้าถึงความเป็นจริงเพื่อใช้อธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวตามกรอบคำถาม และวัตถุประสงค์การวิจัย ได้ใกล้เคียงกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นให้มากที่สุด โดยมีเงื่อนไขที่เป็นสภาพแวดล้อมในบริบทชุมชน 5 ด้าน ได้แก่ **สภาพแวดล้อมด้านชุมชน วัฒนธรรม การปกครอง เศรษฐกิจ และสภาวะการเรียนรู้ร่วมกัน** ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. สภาพแวดล้อมด้านชุมชน

ชุมชนน้ำเกี๊ยน เป็นชุมชนดั้งเดิมมีการก่อตั้งและสืบทอดร้อยกว่าปี มีเชื้อสายไทยวนสื่อสารด้วยภาษาพื้นบ้าน (คำเมือง) มีการย้ายเข้าของประชาชนจากถิ่นอื่นค่อนข้างน้อย แต่จะเป็นลักษณะการย้ายออกไปทำมาหากินในท้องที่ต่างอำเภอ หรือต่างจังหวัด โดยส่วนมากจะเป็นคนรุ่นใหม่ที่ไม่รับราชการและทำธุรกิจส่วนตัว แต่ครอบครัวและเครือญาติยังอยู่ในชุมชน จึงทำให้คนในชุมชนยังมีแรงเกาะเกี่ยวร่วมกัน นอกจากนี้การอยู่ร่วมกันในชุมชนยังยึดถือและยอมรับผู้อาวุโสในชุมชน อดีตผู้นำชุมชน และผู้นำชุมชนในปัจจุบัน ตลอดจนกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทนำการพัฒนาโดย

มีการสืบทอดบทบาทผู้นำชุมชนในกลุ่มเครือญาติ ประกอบกับในชุมชนส่วนใหญ่เป็นครอบครัวขยาย นั่นคือในหลังคาเรือนเดียวกันมักจะมีคน 3 วัย อยู่ในบ้าน ได้แก่ วัยหนุ่มสาวที่เป็นสามีภรรยากันมีเด็ก ๆ ที่เป็นลูก และมีวัยปู่ย่าตายายอยู่ในบ้านหลังคาเรือนเดียวกัน โดยทั่วไปมักจะพบเห็นว่า เมื่อลูกชายแต่งงานไปก็มักจะไปอยู่บ้านของฝ่ายหญิง ลูกสาวก็จะเป็นคนดูแลพ่อแม่เมื่อแก่เฒ่า เมื่อลูกออกเรือนมีครอบครัวพ่อแม่จะแบ่งปันที่ดินให้ไปปลูกบ้าน จึงมักพบเห็นว่า ญาติพี่น้องมักจะอยู่บ้านใกล้ชิดติดกันและไม่นิยมกันรั้วสูง เพราะเป็นเครือญาติกันทั้งหมด จึงทำให้สภาพทั่วไปของการดำรงชีวิตดำเนินไปอย่างเรียบง่าย

อีกทั้ง ชุมชนน้ำเกี๋ยนเป็นชุมชนขนาดเล็กลักษณะชุมชนปิด ไม่ใช่ทางผ่านไปยังชุมชนอื่น มีถนนเข้าออกไปยังตัวอำเภอเป็นถนนสายหลักเพียงสายเดียว มีลักษณะที่เป็นชุมชนชนบท ชาวบ้านมีอาชีพเป็นเกษตรกร ทำนา ทำไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่สูงและเนินเขา ทำให้นายทุนที่จะเข้ามาซื้อเพื่อนำไปขายเพื่อหวังผลกำไรจึงไม่มีให้เห็น ทำให้ที่ดินของชุมชนนี้ถูกสืบทอดมรดกแก่ลูกหลานสืบต่อๆ กันมา

ส่วนด้านการศึกษาในอดีตชุมชนน้ำเกี๋ยน การศึกษาแบบไม่เป็นทางการ คือ โดยการกล่อมเกลாதาสังคมจากปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ในระดับครอบครัวเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญา ทำให้เกิดการเรียนรู้แก่เด็กจนกระทั่งเติบโต ในเรื่องต่างๆ ตามวัยของลูกหลาน เช่น การเรียนรู้ภาษา การประพฤติปฏิบัติตนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของครัวเรือน เช่น การปลูกข้าวทำอย่างไรให้ได้ผลผลิตมาก การทำขนมการถนอมอาหาร การทอผ้า วิธีการสอนจะใช้อุปกรณ์ของจริง การปฏิบัติจริงและมีการบอกเล่าเทคนิควิธีสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ โดยได้เรียนรู้จากการฟัง การปฏิบัติจริงและทดลองทำให้ให้เกิดการลองผิดลองถูก และหาแนวทางแก้ไขข้อบกพร่องที่เกิดขึ้นได้

แต่ปัจจุบันในชุมชนน้ำเกี๋ยนมีแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลายเพิ่มขึ้น ลูกหลานของชุมชนน้ำเกี๋ยน มีระดับการศึกษาในระบบสูงขึ้น และประกอบอาชีพหลากหลาย มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นกว่าอดีต ส่งผลให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรม/กลุ่มต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนในอย่างหลากหลาย และมีกฎกติกาในการควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนด้วยกระบวนการทางสังคม คือ มีมาตรการทางสังคมทั้งในระดับหมู่บ้านและชุมชน ที่ช่วยป้องกันผลกระทบที่จะเกิดกับสุขภาพด้านต่าง ๆ อีกทั้งในชุมชนมีการสร้างเครือข่ายในหลายระดับ ตั้งแต่ระดับผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่ม/องค์กร ถึงหัวหน้าหมวด ในแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งมีบทบาทการประสานงานระหว่างผู้นำชุมชนกับชาวบ้าน และชาวบ้านกับผู้นำ อีกทั้งขยายเครือข่ายกับภายนอกชุมชน

2. สภาพแวดล้อมด้านวัฒนธรรม

การที่ชุมชนน้ำเกี๋ยนได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันเป็นระยะเวลายาวนานต่อเนื่องกันมาทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนดำเนินไปอย่างมีแบบแผน การที่คนในชุมชนอยู่ร่วมกันเป็นเวลานานย่อม

มีความผูกพันกัน ทั้งความผูกพันกันด้วยความเป็นเครือญาติ เป็นเพื่อนพ้อง ผูกพันกันด้วยวิถีชีวิตของการอยู่ร่วมกัน การมีขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมประเพณี และพิธีกรรมทางศาสนา ทำให้คนในชุมชนน้ำเกี๊ยนมีความผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้น โดยมีสถาบันศาสนาคือ วัดในชุมชนเป็นศูนย์กลางด้านจิตใจ และสถานการศึกษาซึ่งแต่เดิมใช้ศาลาวัดเป็นที่อบรมสั่งสอนนักเรียน ครูผู้สอนคือพระสงฆ์ในวัด การเรียนมีทั้งการเรียนภาษาไทย เรียนภาษาเมืองและเรียนธรรมะ จนมีการกล่าวและมีความเชื่อว่า “คนไม่เข้าวัด คือคนไม่รู้หนังสือ” จนกระทั่ง ได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นในปี พ.ศ.2461 ทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้รับการศึกษา แต่ก็ยังอาศัยสถานที่วัดเป็นโรงเรียนอยู่จนเมื่อปี พ.ศ.2481 ได้ย้ายโรงเรียนมาสร้างใหม่ในบริเวณสถานที่ปัจจุบัน คือ โรงเรียนบ้านน้ำเกี๊ยน

ชาวบ้านนับถือทั้งศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ แต่ส่วนใหญ่ร้อยละ 98 นับถือศาสนาพุทธ แต่ในขณะเดียวกันก็ยังมีความเชื่อดั้งเดิมอยู่ คือ ความเชื่อในเรื่องผี เป็นความเชื่อในเรื่องของอำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งสามารถให้คุณและโทษ ให้การคุ้มครองรักษาและป้องกันอันตรายในการดำรงชีวิต ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในการเกษตร ฉะนั้น พิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงออกต่อความกตัญญูรู้คุณสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติและชุมชนยังมีความเชื่อที่เกิดจากการนับถือพระพุทธรูปศาสนา นอกจากนั้น ผู้คนในชุมชนน้ำเกี๊ยน ยังให้ความสำคัญและเข้าร่วมกิจกรรมโดยปฏิบัติหน้าที่ของพุทธศาสนิกชนมิได้ขาดในวันสำคัญทางศาสนา และนอกจากประเพณีพิธีกรรมในทางศาสนาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในชุมชนน้ำเกี๊ยนยังมีประเพณีความเชื่อที่สืบทอดเป็นประเพณีปฏิบัติจากบรรพบุรุษ โดยมี วัดโป่งคำ ซึ่งเป็นวัดเดียวที่มีอยู่ในชุมชนน้ำเกี๊ยน ซึ่งแต่ละหมู่บ้านเมื่อแยกไปตั้งหมู่บ้านใหม่แต่ไม่สร้างวัดขึ้นใหม่นั้น เหตุผลหนึ่งที่นอกเหนือจากใช้ทุนทรัพย์มากแล้ว ชาวบ้านบอกว่าวัดโป่งคำเป็นวัดเก่าแก่ ชาวบ้านที่นับถือมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย หากแต่ละหมู่บ้านสร้างวัดใหม่ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชนก็อาจจะถูกแบ่งแยกไปด้วย

อีกทั้ง นามสกุลคนน้ำเกี๊ยน มีลักษณะเฉพาะตัว และแตกต่างจากท้องถิ่น มีข้อสังเกตว่า นามสกุลของชาวน้ำเกี๊ยนจะขึ้นต้นด้วยคำว่า “ดี” เป็นส่วนใหญ่ เช่น ดีปินตา ดีกล้า ดีพรมกุล ดีคำคำ ดีสุยา เป็นต้น ทั้งหมด 26 ดี ลักษณะของนามสกุลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ชุมชนนั้นเป็นชุมชนเก่าแก่ มีความเป็นเครือญาติกันเหนียวแน่น มีการย้ายถิ่นฐานกันน้อย และมีคนนอกชุมชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ไม่มาก อีกทั้งมี กลุ่มรุ่นกลุ่มเสี้ยว คือ กลุ่มคนที่เกิดปี พ.ศ.เดียวกัน มารวมกันเป็นกลุ่มรุ่น เพื่อคอยชี้แนะขัดเกลากันภายในกลุ่มและมีกิจกรรมช่วยเหลือกันและกัน ซึ่งความสัมพันธ์ของคนในชุมชนน้ำเกี๊ยน มีหลายมิติเกี่ยวพันกันทั้งความสัมพันธ์ ทั้งความเป็นเครือญาติกัน หากครอบครัวใดมิได้เป็นญาติกันก็อาจจะนับถือผีปู่ย่าเดียวกัน หากไม่ได้ผูกพันกันด้วยเครือ

ญาติหรือนับถือผีเดียวกัน ก็จะมีการผูกพันกันด้วยกลุ่มรุ่นกลุ่มเสี้ยว และทุกคนต่างก็มีศรัทธาไว้ด้วยกัน

ด้วยเหตุนี้ สภาพแวดล้อมทางด้านวัฒนธรรมได้เป็นกลไกการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียน ชุมชน และวัด เป็นสิ่งที่ชาวบ้านได้ถือปฏิบัติร่วมกันมาแต่ในอดีตถึงปัจจุบัน และเป็นส่วนที่ทำให้คนในชุมชนมองเห็นความสำคัญของสถาบันเหล่านี้ของชุมชนและนำมาปรับใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน และใช้พื้นที่เพื่อกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามประเพณี รวมไปถึงการร่วมกิจกรรมพัฒนาที่เกิดจากแนวนโยบายของทางราชการที่เป็นหน่วยงานอื่น และกิจกรรมการพัฒนาตามความต้องการของชุมชน ดังนั้น การสถาบันเหล่านี้ในชุมชนไม่ว่าจะเป็นวัด โรงเรียน และชุมชน ได้กลายเป็นตัวประสานร่วมแรงร่วมใจของคนทุกกลุ่มในชุมชน ภายหลังซึ่งมีหน่วยงานภาครัฐ เข้ามาช่วยในการทำงานร่วมกับสถาบันในชุมชน

3. สภาพแวดล้อมด้านการปกครอง

ชุมชนน้ำเกียนมีการสืบทอดอำนาจของกลุ่มผู้นำในระบบเครือญาติต่อเนื่องจากอดีต เช่น พ่อเคยเป็นกำนัน ลูกก็เป็นกำนัน พี่เป็นกำนันเกษียณไปแล้ว น้องมาเป็นผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอดีตผู้นำชุมชนกับกลุ่มผู้นำชุมชนในปัจจุบัน เกี่ยวกับการปกครองในชุมชน พบว่า ต่างก็เป็นเครือญาติกัน ทำให้การปกครองในชุมชนที่เกิดจากกลุ่มที่เป็นผู้นำชุมชนและเป็นเครือญาติกัน ได้มีเครือข่ายการปกครองขึ้นในชุมชนโดยทางการและไม่เป็นทางการ แต่ชาวบ้านก็ให้การยอมรับในบทบาทหน้าที่ เพราะเคยชินกับการปกครองในลักษณะนี้ต่อเนื่องมานาน ประกอบกับตระกูลที่เป็นกลุ่มผู้นำชุมชนได้สร้างคุณงามความดีมีผลงานเป็นที่ประจักษ์มาโดยตลอด

นอกจากนี้ ชาวบ้านที่เกิดในชุมชนส่วนหนึ่งที่เป็นลูกหลานที่มีอาชีพรับข้าราชการกระจายอยู่ในหลายหน่วยงานทั้งในจังหวัดและต่างจังหวัด ซึ่งส่วนใหญ่ล้วนแต่เป็นเพื่อน เครือญาติที่มีนามสกุลเดียวกัน จึงทำให้ชุมชนมีเครือข่ายภายนอกชุมชนและมีการรวมตัวที่เข้มแข็ง (รวมเป็นกลุ่มรุ่นกลุ่มเสี้ยว) ทำให้การขับเคลื่อนบทบาทหน้าที่ของผู้นำชุมชน ได้รับการสนับสนุนของกลุ่มข้าราชการ ลูกจ้างฯ ที่เป็นลูกหลานของชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถผลักดันกิจกรรมการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชน และสร้างแรงจูงใจให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันได้เป็นอย่างดี

ปัจจุบัน แม้ว่าการปกครองในชุมชนจะมีผู้นำรุ่นใหม่มากขึ้น แต่ส่วนใหญ่ก็ยังเป็นกลุ่มเครือญาติของกลุ่มผู้นำรุ่นเก่าสืบทอดกันมา และมักจะเป็นผู้มีบทบาทสูงของชุมชน ดังจะเห็นได้จากผลการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านหรือสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งล้วนแต่เป็นเครือญาติใกล้ชิดสนับสนุนเกือบทั้งหมด

ทั้งนี้ การปกครองภายในชุมชนน้ำเกี๊ยน นอกจากจะปกครองโดยกำนันและผู้ใหญ่บ้าน แล้วยังมีผู้ช่วยในการปกครองดูแลและเป็นผู้ช่วยในการพัฒนาต่างๆ ในระดับหมู่บ้าน และชุมชน คือคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายต่าง ๆ และคณะกรรมการองค์กร กลุ่ม ต่าง ๆ ที่มีในชุมชน ซึ่งชุมชนเคยเป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง (อพป.) ซึ่งการเป็นหมู่บ้าน อพป. ของชุมชนน้ำเกี๊ยน ส่งผลต่อความสงบเรียบร้อยและการพัฒนาชุมชน คือ มีการฝึกอบรมอาสาสมัครที่มีหน้าที่รักษาภาวะเรียบ/จัดเวรยามดูแลความสงบเรียบร้อย การใช้ กฎระเบียบและมาตรการของหมู่บ้าน เพื่อรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยท่ามกลางคนหมู่มาก จึงเป็นเรื่องที่คุ้นเคยสำหรับคนในชุมชนน้ำเกี๊ยนมากกว่า 20 ปี ต่อมาความคุ้นเคยและการยอมรับกฎเกณฑ์การอยู่ร่วมกันนี้ได้กลายมาเป็นกฎเกณฑ์ที่ใช้เฉพาะกลุ่มภายในชุมชนน้ำเกี๊ยน ที่เรียกว่า “มาตรการสังคม” เพื่อควบคุมป้องกันและเฝ้าระวังพฤติกรรมต่าง ๆ ของคนในชุมชนเพื่อนำความสงบเรียบร้อยมาสู่ชุมชนน้ำเกี๊ยน บางข้อกำหนดนั้นตรงกับที่กฎหมายกำหนดไว้และได้มีการบังคับใช้อย่างจริงจังเอาใจใส่สอดส่องดูแลกันเองโดยไม่ผลัดภาระให้เป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ตำรวจฝ่ายเดียว

อีกทั้ง ปัจจุบันชุมชนน้ำเกี๊ยนได้ปรับบทบาทด้านการปกครองใหม่ โดยมีการจัดโครงสร้างที่เป็นองค์กรของชุมชน โดยให้ผู้นำได้มีการกิจและบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน และมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง โดยมีคณะผู้นำกลุ่มหลัก 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) จากองค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.) 2) กลุ่มกำนันผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งทางชุมชนน้ำเกี๊ยนขนานนามกลุ่มผู้นำที่มาจากบุคคลจาก 2 สาย/กลุ่ม การปกครองนี้ว่า “ผู้นำ 42 ชุนศึก” ยึดหลักการทำงานแบบเสมอภาคเท่าเทียม ไม่มีใครเป็นพระเอก ทุกคนเป็นพระเอกร่วมกัน หรือที่เรียกว่า “พระเอกแบบหมู่” ทำงานแบบดาหน้าเข้าหาปัญหาทุกเรื่องจะผ่านการร่วมคิด ร่วมวางแผน และตัดสินใจร่วมกัน โดยมีองค์กรพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชนตำบลน้ำเกี๊ยน เป็นองค์กรกลางในการทำงานร่วมกัน

4. สภาพแวดล้อมด้านเศรษฐกิจ

น้ำเกี๊ยนเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่มีลักษณะเป็นภูเขาเตี้ย ๆ ทางทิศด้านเหนือของชุมชน ส่วนทิศด้านใต้เป็นพื้นที่ราบ มีทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญกับการดำรงชีวิตและการทำการเกษตรได้แก่ การมีป่าไม้ที่อยู่ในสภาพสมบูรณ์ เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ 8,000 ไร่ และป่าชุมชน 3,000 ไร่ มีลำน้ำสายสำคัญที่เป็นเสมือนเส้นโลหิตใหญ่หล่อเลี้ยงทั้งพื้นที่ทำกินและพื้นที่อยู่อาศัยคือ “ลำน้ำเกี๊ยน” มีอ่างเก็บน้ำ 1 แห่ง และมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติ มีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรดิน และน้ำ ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือ ทำนา ทำไร่ ทำสวน

นอกจากนี้ก็มีอาชีพรับจ้างทั่วไป การทำหัตถกรรมพื้นเมือง (ทอผ้า) และค้าขายในตลาดสด และพื้นที่ของตนเอง สภาพการดำรงชีวิตของประชาชนมีความเป็นอยู่ตามปกติไม่มีความเดือดร้อนตามความผันผวนทางเศรษฐกิจภายนอก รวมทั้งการมีกลุ่ม องค์กร ชมรม ต่างๆ และ

หลายกลุ่มอาชีพได้พัฒนาเพื่อสร้างอาชีพ รายได้ให้กับประชาชนและชุมชน เช่น โรงงานผลิตน้ำดื่ม กลุ่มชีวิตวิถี ฯ จึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในชุมชน ในภาพรวมด้านเศรษฐกิจของคนในชุมชนจะเป็นลักษณะครอบครัวทำมาหากิน แม้จะไม่มีเงินเก็บมากแต่ก็ไม่มีหนี้สินเกินตัว ส่วนครอบครัวที่เคยรับราชการมาก่อน หรือมีคนรับราชการอยู่ในปัจจุบัน หรือครอบครัวที่สืบทอดอำนาจเป็นผู้ปกครองในชุมชนก็จะมีฐานะความเป็นอยู่ดีกว่าประชาชนทั่วไปในชุมชน ซึ่งกลุ่มที่มีฐานะเศรษฐกิจดีนี้ก็จะเป็นผู้มีบทบาทสูงในการการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชน และเป็นผู้นำชุมชน

และเนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่สูง พื้นที่ทำกินส่วนใหญ่ยังเหมาะแก่การเพาะปลูกพืชไร่ ได้แก่ การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์กันเป็นจำนวนมาก เป็นสิ่งที่ทำกันมาแต่ครั้งปู่ย่าตายายพ่อแม่ ชาวบ้านมีความคุ้นชินและยังไม่คิดการเปลี่ยนแปลง แต่เมื่อภาครัฐได้ให้ความรู้และให้การสนับสนุนเกษตรกรให้ทำการปลูกยางแซมเข้าไปในพื้นที่ทำการปลูกพืชอยู่เดิม ยางพาราที่ถูกนำมาปลูกมากขึ้น โดยการสนับสนุนคล้ายจากสำนักงานป่าไม้และจากองค์การบริหารส่วนตำบลน้ำเกี๋ยน เกษตรกรจึงได้นำกล้ายางทยอยกันนำไปปลูกในพื้นที่ทำกินของตน เกษตรกรบางคนก็มีการซื้อจากเอกชนเพิ่มเติมในการขยายพื้นที่ปลูกยางพารา

ส่วนด้านการทำไร่ ทำนาของเกษตรกร ทั่วไปจะมีแรงงานหลักคือ พ่อบ้านแม่บ้านวัยทำงานจะเป็นกำลังหลักของครอบครัว โดยทั่วไปมักจะช่วยกันทำสองคนสามีภรรยา บางช่วงที่ต้องการแรงงานจำนวนมาก เนื่องจากต้องการเร่งให้ทันกับหน้าฝน หรือฤดูกาลที่เหมาะสมจะมีการลงแขกช่วยเหลือกันระหว่างชาวบ้านที่รู้จักคุ้นเคยกัน หรือเป็นเครือญาติกัน ซึ่งเรียกว่า “การเอามือกัน” เมื่อเขามาช่วยเรา ถึงเวลาของเขา เราก็ไปช่วยเขาเรียกว่า “การตอบมือ” ซึ่ง “ลักษณะการเอามือ ตอบมือ” นี้ มีให้เห็นในชุมชนน้ำเกี๋ยนแห่งนี้ มีบางส่วนที่ต้องการแรงงานมากๆ ในช่วงเร่งรัดก็อาจจะมีการว่าจ้างชาวบ้านบางคนที่รับจ้างด้วยก็ได้

อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน เห็นว่าสภาพทางเศรษฐกิจและฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชน ไม่ส่งผลต่อการเรียนรู้และเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่า การเรียนรู้ร่วมกันนั้น จะช่วยแก้ไขปัญหาและพัฒนาให้กับชุมชนตนเอง อีกทั้ง ผู้นำชุมชนจะนัดหารือหรือการนัดประชุมหรือทำเวทีชาวบ้านก็จะนัดตอนเย็น หรือเป็นช่วงที่ว่างเว้นจากการทำงานหรือวันพระ

5. สภาวะการเรียนรู้ร่วมกัน

จากการสัมภาษณ์ระดับลึก การสังเกตตลอดจนการศึกษาเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และการเข้าร่วมกิจกรรม เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแห่งนี้ พบว่า ในชุมชนน้ำเกี๋ยน ได้รับความรู้สึกร่วมกันเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกันผ่านการเป็นสมาชิกของกลุ่มต่างๆ หลากหลายใน

ชุมชนที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่าย ซึ่งมีทั้งกลุ่ม และกองทุน ทั้งในระดับชุมชนและระดับหมู่บ้านจำนวนมาก ถือเป็นลักษณะเด่นของชุมชน

ทั้งนี้ การเรียนรู้ร่วมกัน ถือว่าเป็นการสร้างความเป็นเจ้าของของชุมชนผ่านกระบวนการกลุ่ม และเครือข่ายภายในชุมชน ถือเป็นอีกกลไกหนึ่งในการเสริมสร้างขีดความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน ที่มุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชนในชุมชนให้มีภาวะอยู่ดีมีสุข ทั้งทางด้านสุขภาพ ครอบครัว และการมีงานทำ ตามวิสัยทัศน์ของชุมชน โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และการถ่ายทอดความรู้ รวมทั้งประสบการณ์ผ่านเวทีชาวบ้าน และการทำงานแบบร่วมแรงร่วมใจกัน ซึ่งทำให้ประชาชนเกิดความตระหนักในบทบาท หน้าที่ และเข้าใจถึงศักยภาพของตนเอง ที่มีศักยภาพเหนือกว่าภาคส่วนอื่นภายนอกชุมชน สิ่งเหล่านี้ทำให้ชุมชนน้ำเกียนได้ผ่านการหล่อหลอมให้เกิดความตระหนักในการพึ่งพาตนเอง โดยชุมชนมีการจัดทำแผนชุมชนโดยใช้เวทีชาวบ้าน ทำให้กระบวนการทำแผนของชาวบ้านผ่านการกลั่นกรองความคิดและตกลงเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาชุมชนน้ำเกียนซึ่งชาวบ้านน้ำเกียน เรียกแผนนั้นว่า “แผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง” เป็นการเตือนตนเองว่า ชุมชนต้องคิดถึงเรื่องการพึ่งพาตนเองก่อน จนนำมาสู่การสร้างวิสัยทัศน์ร่วม คือ “กินอิ่ม นอนอุ่น ผันติ” และมียุทธศาสตร์ในการทำงานร่วมกัน

ดังนั้น น้ำเกียนจึงเป็นชุมชนที่เรียนรู้เรื่องการพึ่งตนเองอยู่ตลอดเวลา การทำแผนชุมชนพึ่งตนเองนั้น เป็นการทำแผนแบบมีส่วนร่วม ใช้เวทีชาวบ้านในการแสดงความคิดเห็นร่วมกันวิเคราะห์และวางแผน คนในชุมชนจะรับรู้ถึงความเป็นเจ้าของร่วมกัน และเป็นการจัดสรรทรัพยากรให้กับคนในชุมชนได้อย่างเสมอภาค ซึ่งผลจากการทำแผนชุมชนร่วมกัน ก่อให้เกิดโครงการ/กิจกรรมที่หลากหลายขึ้นในชุมชน โดยได้รับการสนับสนุนทั้งในส่วนราชการในชุมชนและได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการภายนอกชุมชน

เงื่อนไขสอดแทรกเฉพาะของชุมชน

ผลสำเร็จที่เกิดขึ้นในการแก้ไขปัญหาของชุมชน สืบเนื่องจากการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาปัญหาร่วมกันของกลุ่มผู้นำชุมชน ที่เริ่มต้นด้วย “วิถีคิด” หรือ “กำกับคิด” ที่มีหลักในการมองการทำงานและการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ (ไว้ใจกัน) โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำชุมชน ที่ต้องเกี่ยวข้องกับการเมืองและการปกครองในชุมชน แต่ต้องทำงานร่วมกันได้ ทำงานด้วยความสมัครใจ เสียสละ และเพื่อประโยชน์ต่อชุมชนอย่างแท้จริง โดยมองว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ต้องอาศัยคนและกลไกในชุมชนร่วมกันแก้ไขจึงจะสำเร็จ

ซึ่งหลักการทำงานของผู้นำเหล่านี้ นำมาสู่การเชื่อมโยงทุกฝ่ายในชุมชน เข้ามาร่วมเป็นกระบวนการในการจัดการปัญหาที่เป็นวิกฤตทั้ง 4 ประการรวมทั้งปัญหาอื่น ๆ ที่เกิดขึ้น จน

สามารถจัดการปัญหาได้ประสบผลสำเร็จ และสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ร่วมกันได้ ภายใต้กลไกการทำงานของ บวรส. และองค์กรชุมชน ซึ่งเป็นการระดมพลังจากประชาชน โดยการร่วมเรียนรู้ร่วมสรุปบทเรียน และสังเคราะห์บทเรียนร่วมกับนักวิชาการ/เครือข่ายจากภายนอก และการก่อเกิดความร่วมมือกับพันธมิตรเครือข่ายนอกพื้นที่ โดยมีกระบวนการทำงานที่สำคัญคือ การเรียนรู้ร่วมกันของประชาชนในทุกขั้นตอน เรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เน้นความเท่าเทียมและความเสมอภาค

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้นำ ในฐานะเป็นแกนขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา กลุ่มผู้นำชุมชน ได้แสดงบทบาทหน้าที่ในการแก้ปัญหาการพัฒนาชุมชนให้เป็นที่ยอมรับทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ดังนั้น **เงื่อนไขด้านผู้นำ** ถือเป็นเงื่อนไขสอดแทรก ที่ส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ความศรัทธาต่อผู้นำชุมชน

กระบวนการในการขับเคลื่อนแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนแห่งนี้ ให้ความสำคัญกับ “ผู้นำ” เป็นอย่างมาก ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า กระบวนการ บวรส. นั้น เริ่มต้นที่การรวมเอาศรัทธาของแต่ละสถาบันหลักของชุมชนมารวมกัน ซึ่งแต่ละสถาบันนั้นจะเริ่มจากผู้นำ หรือแกนนำ จะต้องมีการนำศรัทธาอยู่ในมือ มีการเน้นย้ำถึงความศรัทธาที่มีต่อผู้นำ หากผู้นำในส่วนของบ้าน วัด โรงเรียน และสถานีนามัย ไม่ได้รับศรัทธาก็เท่ากับไม่มีกองกำลังหรือพลังของมวลชนอยู่ในมือ การดำเนินงานต่างๆ ก็ไม่อาจสำเร็จลุล่วงไปได้

ดังนั้น ชุมชนน้ำเกี๋ยน มีโครงสร้างที่ชัดเจนเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของผู้นำ เพื่อให้กลุ่มผู้นำได้ปฏิบัติตามภารกิจและบทบาทหน้าที่อย่างจริงจัง และมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง คณะผู้นำกลุ่มหลักประกอบด้วยคณะบุคคล 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) จากองค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.) 2) กลุ่มกำนันผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งทางชุมชนน้ำเกี๋ยนเรียกกลุ่มผู้นำที่มาจาก 2 กลุ่มการปกครองนี้ว่า “**ผู้นำ 42 ชุนศึก**” ยึดหลักการทำงานแบบเสมอภาคเท่าเทียม ไม่มีใครเป็นพระเอกทุกคนเป็นพระเอกร่วมกัน หรือที่เรียกว่า “พระเอกแบบหมู่” ทำงานแบบดาหน้าเข้าหาปัญหาทุกเรื่องจะผ่านการร่วมคิด ร่วมวางแผน และตัดสินใจร่วมกัน และถูกคาดหวังจากชุมชนถึงความเสียสละ ความพร้อมเพรียง ความทุ่มเท เอาใจใส่มากกว่ากลุ่มผู้นำที่เป็นกลุ่มอาสาสมัคร ดังจะเห็นได้จากมาตรการหรือกฎเกณฑ์ข้อหนึ่งที่กำหนดไว้ว่าในกรณีมีการเรียกประชุมหรือต้องการความพร้อมเพรียงจะเรียกให้กลุ่มผู้นำ 42 ชุนศึกนี้ ต้องมากันครบถ้วนพร้อมหน้าพร้อมตา หากใครไม่มาตามนัดหมายจะมีการเสียค่าปรับครั้งละ 200 บาท โดยหักออกจากค่าตอบแทนรายเดือน และต้องทำตนเป็นแบบอย่างที่ดี เช่น ไม่เล่นการพนัน ไม่ยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด ไม่ตัดไม้ทำลายป่า ไม่ทุจริต ต้องมีความโปร่งใส ซึ่งชาวบ้านได้ตั้งกฎเกณฑ์เพื่อเป็นการป้องกันการมีโอกาสทุจริตไว้คือ ผู้นำของเขาต้องไม่เป็นผู้รับเหมาหรือมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องกับผู้รับเหมา เป็นต้น

ดังนั้น ชุมชนน้ำเกียนเน้นการยกย่องให้ชาวบ้านได้มีผู้นำจำนวนมาก และให้เกียรติยกย่องว่า ตำแหน่งผู้นำเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติได้รับการยกย่องนับถือจากชาวบ้าน โดยผู้นำต้องทำตัวเป็นแบบอย่าง มีความประพฤติที่เหมาะสม มีความเสียสละ และมีหน้าที่ต่อส่วนรวม ดังที่อดีตกำนัน ซึ่งเป็นผู้นำมาช้านาน ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับผู้นำไว้ในหนังสือน้ำเกียนชุมชนแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน (2546, หน้า 62) ว่า

...ผู้นำต้องทำตนเป็นตัวอย่างที่ดี ต้องชาวสะอาดไม่ยุ่งเกี่ยวกับการตัดไม้ทำลายป่า ยาเสพติด หรือการพนัน และผู้นำต้องทำก่อน เช่น หากจะให้ชาวบ้านปลูกพืชผักสวนครัวไว้กินเองในบ้าน แต่บ้านผู้นำไม่ทำ ชาวบ้านก็คงไม่เชื่อถือและไม่ทำตาม เวลาผู้นำประกาศให้ชาวบ้านไปพัฒนาที่สาธารณะของหมู่บ้าน ผู้นำก็ต้องไป ชาวบ้านถือพรวน ตรงไหนรกรผู้นำต้องเข้าไปก่อน ชาวบ้านถึงจะทำตาม ไม่ใช่คอยยืนชี้นิ้วสั่งให้คนอื่นทำ แต่ตัวเองอยู่ข้างหลังอย่างนี้ไม่ใช่ผู้นำที่ดี ผู้นำที่ดีต้องสร้างศรัทธาให้ชาวบ้านเชื่อถือ

...ในการทำงาน ผู้นำ จะไม่ใช่ความคิดเห็นของตนเองเป็นหลัก จะไม่ใช่วิธีเผด็จการ เพราะเคยใช้แล้วไม่ได้ผลชาวบ้านไม่ชอบ วิธีการทำงานก็คือใช้เวทีชาวบ้านเป็นหลัก ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการออกความคิดเห็นและลงมติอันไหนเป็นเสียงส่วนใหญ่ก็จะถือเอาเป็นกฎกติกาของชุมชน เป็นแนวทางในการทำงาน

ซึ่งแม้อดีตผู้นำหลายคนได้เกษียณอายุ หรือหมดวาระ ก็ยังทำงานให้กับชุมชน โดยได้รับให้เข้าเป็นประธาน เป็นคณะกรรมการ ขององค์กร /กลุ่ม /ชมรม ต่าง ๆ ในชุมชนอีกด้วย

2. ความสามัคคีในหมู่ผู้นำ

ความสามัคคีในหมู่ผู้นำนั้นมีส่วนสำคัญต่อการทำกิจกรรมในการพัฒนาชุมชนเป็นอย่างยิ่ง เพราะความสามัคคีหรือความเข้ากันในการทำงาน และมีความคิดไปในทางเดียวกันในสิ่งที่จะก่อประโยชน์แก่ชุมชน และเสริมสร้างการพัฒนาชุมชน

ซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้เข้าเคยเข้ามาศึกษาดูงานที่น้ำเกียน กล่าวว่า ความเด่นของชุมชนน้ำเกียน ก็คือเรื่อง ผู้นำ โดยให้ความเห็นเกี่ยวกับผู้นำชุมชนว่า ผู้นำน้ำเกียนจะใส่ใจกับการแก้ไขปัญหาของชุมชน และทำหน้าที่ผู้นำได้ดี กล่าวคือ

...ผู้นำใส่ใจต่อการแก้ไขปัญห พุดญี่ปุ่นี่เขาจะร่วมมือกันทำเลย ซึ่งมันก็ต่างกับ
ชุมชนอื่นที่พูดแล้วก็ได้ทำอะไร...สิ่งที่สังเกตเห็น คือที่น้ำเกียนเขาจะพูดคุยกันเยอะ
ก่อนที่เขาจะแก้ไขปัญหอะไรนี่เขาจะพูดคุยกันก่อน ผู้นำหมู่บ้านและทุกส่วนที่เกี่ยวข้อง
ไม่ว่าจะเป็นราชการหรือกลุ่มองค์กรต่าง ๆ เขาจะเปิดเวทีบ่อย ไม่ใช่เฉพาะประชุมที่เป็น
ทางการ เช่นประชุมอำเภอ ตำบลหมู่บ้านแค่นั้น แต่มันนอกเหนือไปจากนั้นอีก

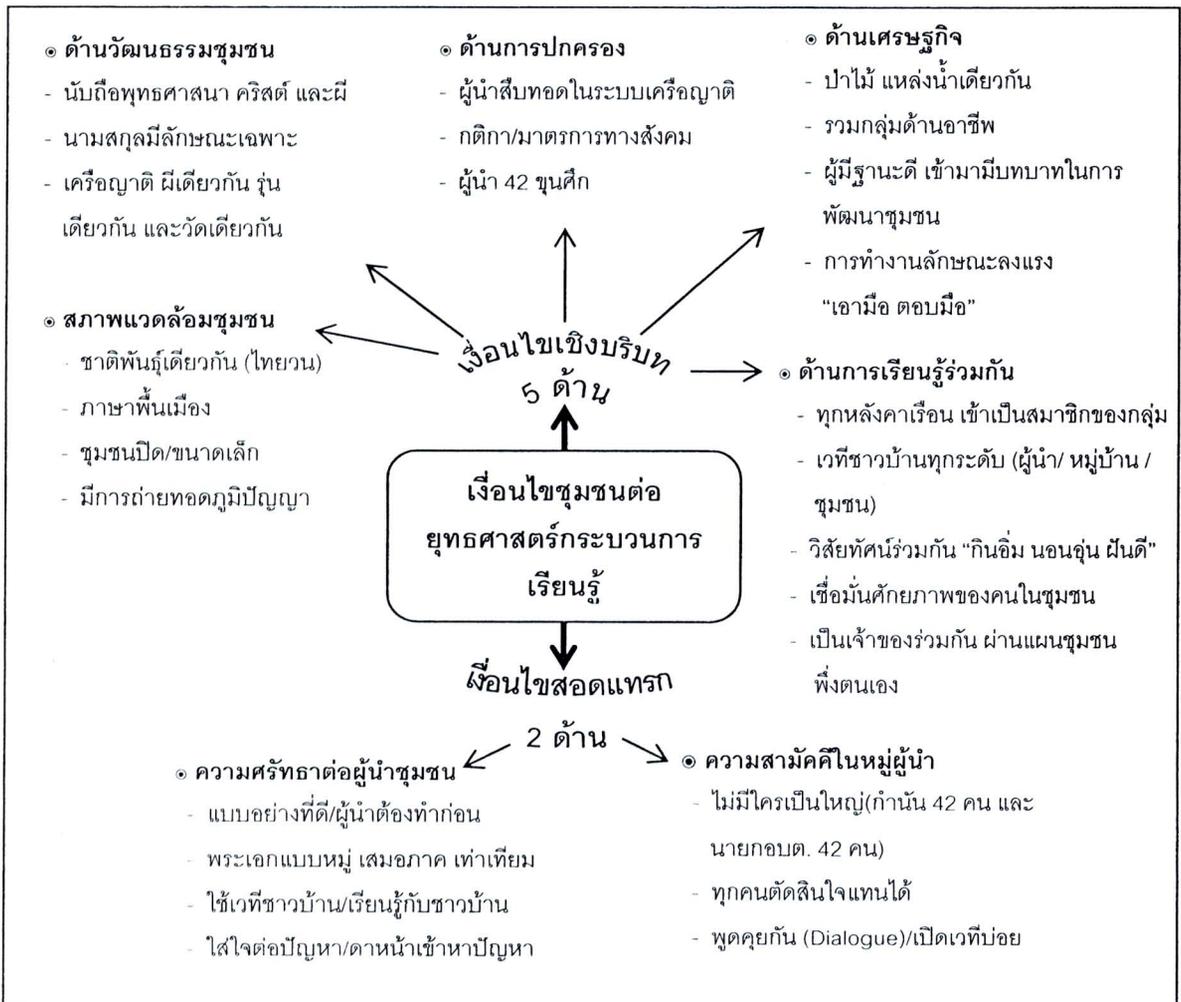
(ผู้เคยมาดูงาน, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2554)

และสิ่งที่ผู้วิจัยได้ รับฟังการนำเสนอของผู้นำน้ำเกียนที่กล่าวถึงเรื่องนี้ ต่อผู้มาศึกษาดู
งาน ที่ผู้วิจัยได้ฟังในการต้อนรับผู้ศึกษาดูงาน ดังคำกล่าวที่ว่า

...ที่นี่เราทำงานแบบไม่มีใครเป็นใหญ่ เรามีกำนัน 42 คน เรามีนายก 42 คน นายก
ไม่อยู่ กำนันก็ตัดสินใจได้ กำนันไม่อยู่ นายกก็ตัดสินใจได้ ขุนศึกทุกคนก็ตัดสินใจได้
และคำพูดที่ว่า ทุกเรื่องนี้ผู้นำจะต้องทำก่อน ผู้นำต้องทำตัวเป็นแบบอย่าง

คำกล่าวเหล่านี้ แสดงถึงการให้ความสำคัญกับผู้นำ ในบทบาทและหน้าที่ ทั้งการ
ได้รับเกียรติ ได้รับการยกย่อง และการมีบทบาทหน้าที่ต่อชุมชน และชุมชนได้มีการกำหนด
คุณลักษณะผู้นำของชุมชนน้ำเกียนไว้อีกด้วย

ดังนั้น ผู้นำ ถือว่าเป็นเงื่อนไขสอดแทรกที่สำคัญ ที่ส่งผลต่อการขับเคลื่อนงาน ดำเนิน
กิจกรรม/โครงการ ต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งการคงไว้ซึ่งความศรัทธาและความสามัคคีในหมู่ผู้นำ มีผล
โดยตรงต่อการทำงานร่วมกัน ทั้งในส่วนของผู้นำและประชาชนในชุมชน และนำมาสรุป ดังภาพ 15

ภาพ 15 แสดงการสรุปเงื่อนไขชุมชนต่อยุทธศาสตร์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน